

HRVATSKA TROJA.

24. kolovoza 1923. navršilo se trideset godina otkad je otvoren »Prvi muzej hrvatskih spomenika u Kninu«. Koliko bi sada između ovih današnjih naraštaja u ovo nabujalo nacionalističko doba mogli nabrojiti naših sunarodnjaka strogih nestručnjaka, koje s tom osamljenom samoniklom kulturnom institucijom veže bilo kakav duševni kontakt? Koliko je u nas naduvenih »načitanih« intelektualaca, koji doduše možda poznaju indijske egzotičnosti i japanski holcšnit i »moderne« tut-enh-amunske antikvite i kojima je, nažalost, naša srednja škola u tančine nakljkala »realia«, što se tiču svijeta i vijeka onoga eposa, koji započima zazivom »meninaeidethea...«! Svi oni znaju za »učenog Nijemca« Friedrich August Wolffa i još većeg i zaslužnijeg čovjeka, kao što je bio Heinrich Schliemann, bivši šegrt, koji u to doba snatrijaše iznaći »realia« za sva ta dojakošnja »Prolegomena ad Homerum«. Još i danas je antički svijet po našim školama uzorom »hauptbildungsmitla«, zasjenjivajući za nas bar ekvivalentne državne i privatne starine jugoslavenske u obilnoj mjeri. Dobro se zna i zapamte, oh tako važni, megaroni i prodomos; pa kakvo bješe odijelo, brak i ustav Grka i Rimljana i da su Homerovi junaci živjeli od žita [*ὄστρος*] i mesa [*ὄρεάς*] i kako se sahranjivalo i putovalo u Had, te koja su božanstva bila u Heladi, a koja u Rimu. Oj, znalo se i zna svu topografiju tih zemalja i što je »templum in antis« i »prostylos« i »peripteros«, itd, itd, iz javnih i privatnih starina grčokorimskih. No, što je i kakova je »predhistorija« na ovim tlima i kakove se relacije mogu odatle povlačiti prema etnologiji i etnografiji Hrvata i Slovjena, o tome naši junče i »maturusi« ne saznavaju (jer, napokon, hrvatsko sveučilište u Zagrebu ni iza po stoljeća svođa opstanka ne smatra, da je potrebno imati bar jednu katedru domaće etnografije). Slovjenska »konšta«, praslavjenski tip drvenina, i nada sve tipičan naš ornamenat »evrazijski« pa »bogočin« i »svevid« u topografijskim petrefaktima ni jesu naturalna patjomkanska, nego posve španska sela. Kultura barbarskih pokrštenika hrvatskih nosi toliko svojih osebnih znamenja od VIII. do XII. stoljeća, a koji je »nacionalista« zna za sve to?! Koliko ih je, a žive tobože »svojim narodnim životom«, nesvijesni o procesu, koji je stvarao iz onih »davnih zasada peripetije« te su i oni danas

još »narod prez narodnosti«, kako je Gaj htio reći »tjelo bez kosti«.

No da i mi imamo našega Schliemanna, koliko ima nestručnjačke »školane gospode«, a da to i zna?! Tamo, gdje je stolovao kancelar kralja narodne krvi i gdje su kasnije banovali Nelepići žive i danas čovjek, komu historija naše nauke još nije dospjela, a savremeni narodni naraštaji ni jesu ni znali, ni umjeli da iskažu čast i poštovanje, kao što je kulturni evropski svijet iskazao Nijemcu za otkriće jednog mrtvog naroda s kojim ga spaja više ili manje napokon ipak tek samo jedna »fixa idaea«.

U Kninu žive taj muž, na historijskim tlima, ispisujući gotovo trećinu cijelog jednog stoljeća kuđ i kamo organizatorskije akte naučne, no što ih drevni kancelar dvora kneževskog i kraljevskog umio sačinjavati. A o tomu velikodostojniku napisa obretnik naše »Troje« prigodice za informaciju ovu karakteristiku, pa neka bude uvodom i ovomu saznanju:

»I doista — veli fra L u j o M a r u n, a nje ga slobodno možemo nazvati hrvatskim Schliemannom i objekte njegova rada hrvatskom Trojom — biskup kninski znao je mudro voditi politiku neodvisne države hrvatske, pa bi odlikovan naslovom palatina i prozvan kat' exohen biskupom hrvatskim. Kaptol i biskupija kninska bijahu čuvarice vladarskoga pečata i državnog arhiva. U Knin su dolazili župani hrvatski na godove i zborove, pa i sami velikaši Kralju na sud. Ali u povijesti našoj nije manje važan ni kninski okoliš. Kraljevski dvori u Petrovcu, u polju Petrovu, bili su tako prostrani, tako umjetnički i bogato sagrađeni, te kad čitaš njihov opis, čini ti se da čitaš nešto o lidijskom Krezu, o Dariju, ili o kojem drugom mogućniku raskošnih perzijanskih dvora. Po jednoj staroj kronici hrvatskoj, oni dvorovi zapamtiše jednom šest hiljada gosti, koje je svekolike kralj Zvonimir gostio, poslije kako u crkvi sv. Ivana u Badnju pa na dnu Petrova polja oplakaše kosti prvih hrvatskih mučenika od Obara...«.

Specijalna hrvatska arheologija, i lučena od svih tuđih primjesa, jedna je od najaktualnijih potreba svoje grupe u savremenoj jugoslavenskoj nauci. Ni kod jednoga dijela naroda nema sačuvan i u izgledu tolik arheološki materijal za najstarije doba nacionalne historije kao u splitsko-kninskoj matiči stare hrvatske države, u kraškom ter-

rainu, koji svojim materijalom i sačuva te objekte. A isticanje njihovo, o tomu valja biti načistu, nema danas više da posluži romantičnoj historijskoj »slavi« slavnih predaka, nego realnoj »slavi« potomaka u krugu evropskih kulturnih naroda, da se tradicijom dokaže, da ime slovjensko nije ime robova i da su spomenici ovoga našeg tla, koji svijet uvažuje i krsti tuđim imenima, dio samo našega milieua, te da pozvanje naše u izgradnji opće kulture nema podlogu još za daljnje uloge venecijanskih »ščava«, turske »raje« i austrijskih »untertana«. Jer treba, konačno, razračunati tuđu apsolutnu »originalnost« a tobože naše »siromaštvo kulture«, koje navodno da je uvijek bilo pasivni konsument. Pa bili ovi i ovakovi rezultati ma koliko »primitivni« i obujmom i kakvoćom, oni će ipak biti prkosnom afirmacijom svega onoga, što se dosad skrivalo i zaustavljalo od tuđinaca i naših domaćih tuđinskih slugu, kojima vlastita prošlost doista nije dosta gospodska i fina, pa im zanos i aktivni rad može da uživa samo u glorifikaciji tuđe sile i tuđe kulture na domaćim tlima.

Arheologija, doduše, nije u Dalmaciji ni nova ni mlada. U cvatu humanizma i renesanse, pa i kasnije, participirala je s nekoliko desetaka učenih muževa. U mletačko doba dolazili su i evropski putnici i crtali i opisivali antičke spomenike, a kasnije, kad je Austrija zavladala, započeo je oko dvadesetih godina XIX. stoljeća i rad oko sustavnoga iskapanja rimskih spomenika u Solinu. Ideja rimskoga carstva, dašto, da je i u Mlečana i u Austrijanaca duboko zasjenila hrvatsku interpolaciju, dok se zaslugom fra Maruna nije inaugurirao sustavni rad.

Fra Lujo Marun ima, međutim, iz polovice XVIII. stoljeća baš u Kninu predšasnika, i franjevca i župnika i arheologa. Bijaše to fra Gašpar Vinalić, koji je napisao »Compendio storico sulla Dalmazia«, što ga je u Mlecima 1746. djelomice izdao o. Bannana, dok djelomice još i sada počiva u rukopisu u franjevačkom samostanu u Visovcu. Vinalić je uopće bio tada prvi čovjek, koji se osvrnuo i na čisto hrvatske spomenike, te se uopće pokušao baviti problemom specijalne hrvatske arheologije. Hrvatsku historiju Lucius je već davno prije napisao, ali bolje iskorišćivanje nepapirnatog materijala tek je V. započeo pretresati. Dašto, i sam milieu kninski, u komu je živio, nukao ga je na to (ruševine u Kninu, na Kapitolu i u selu Biskupiji kod Knina). Još u tursko doba stajali su ovi staro-hrvatski spomenici netaknuti, i tek poslije 1688. kaže Vinalić: »... Po onomu, što mi se pripovijeda, naši su redovnici bili prvi, koji počеше raznašati gradivo, a po njihovom primjeru

činili su to onda i drugi«. Ovaj barbarski zulum kršćanskih redovnika i vjerovijesnika pokušali su međutim u XIX. stoljeću popravljati i opet sami franjevci. Pa, kao što do tada, nuz hrvatske arheologijske radnike fratre i popove, Blaškovića, Katančića, Nedića i Ljubića, javiče se novi fratrovi i popovi, da uzdrže kulturni kontinuitet, što im ga historija nauke ne će nikada ni htjeti, ni moći osporiti.

O. Zlatović napisa članak »Stare narodne zadužbine hrvatskih vladara u Dalmaciji«, ponukan radnjama o. Milinovića, potonjega »primasa Serbiae«, u »Viestniku Hrvatskoga arheologičkoga društva« i drugdje. Ovi franjevci, pa Šime Ljubić, koji je bio i ravnatelj arheološkoga odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu, obrađivahu dakle probleme hrvatske arheologije, tražeći i grobove hrvatskih vladara oko Splita i Solina t. j. u Sustjepanu.

Ali pravo organizovano djelo iskopina hrvatskih spomenika preostade samomu fra Marunu. On sam harno priznaje, kako je prve iskre ljubavi za hrvatske starine u nj unio njegov učitelj u Sinju pomenuti Milinović, pa onda Zlatović, koji mu je do g. 1892. bio jedan od glavnih suradnika. Kad je 1874. fra Marun bio novak u samostanu u Visovcu, bio je u to vrijeme tamo starješinom baš Zlatović, koji je tada počeo pisati svoju povijest »Franovci države presv. Odkupitelja i puk hrvatski u Dalmaciji«. Koliko je već dopuštao zapt redovnički, pobuđen starinarskim zanimanjem Zlatoviće-
vim, fra Marun se penjao na ruševine visovačke okolice, Rogoca, Kamička, Ključića i Uzdah-kule, riskirajući bockanje i zadirkivanja drugarska zbog toga interesa i sabiranja antikviteta. Nakon tri godine postave fra Maruna za kapelana u Drnišu. Tu je bio slobodniji. Nego nestašica svećenstva i valjada već poznata apatija redovničkih starješina prema iskorišćivanju ovakove sile za jedan naučni rad, pustiše, te je fra Marun mogao da se arheološki izobražava samo samouk. Upoznao je tada sve gradine one okolice: Petrovca, Cecele i dr., mjesta, gdje se slutí, da je bio dvorac posljednjeg hrvatskog kralja, i onda mjesto, gdje je po navodu Tomašićeve kronike kod crkve sv. Cecilije ubijen predposljednji hrvatski kralj Zvonimir.

Zlatović je kasnije trajno boravio u Šibeniku, u neposrednoj blizini Drniša. On je vidio, da u fra. Maruna nije malaksala ljubav za hrvatske starine, pa je njegovim utjecajem 1885. fra Marun postao župnikom u Kninu. Poseban mu je zavjet namro, da se baci na iskapanje, čuvanje i proučavanje hrvatskih starina onoga vremena, tim više šta se upravo 1885. trebalo započeti izgradnjom željeznice Siverić — Knin, a ta je pru-

ga morala prosjeći ruševine na Kapitolu. Tom prigodom napisa nakon otkrića Marunovih Bulić članak u časopisu »Buletino«, gdje naglasi zasluge fra Maruna i reče izričito: »S toga se radi o tomu, da se u Kninu ustroji odbor za sakupljanje dobrovoljnih prinosa za sve iskopine«.

Sad se dakle fra Marunu otvorilo polje djelovanja. 3. srpnja 1887. bude osnovano »Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu« i fra Marun postade predsjednikom društva, koje je od sada svojim radom naizmijerno zadužilo hrvatsku nauku. S pedeset je članova društvo započelo svoju misiju. Ljubić iz Zagreba sa svojim »Viestnikom hrv. arheološkoga društva« svesrdno je otvorio stupce rezultatima toga pokreta, a prvi se javi o. fra. Zlatović članom »Hrvatske starine u Kninu«.

Ivan Kukuljević Sakcinski toliko je bio očaran radom oko kninskih iskopina, da je još 30. siječnja 1887. kao predsjednik »Hrvatskog arheološkog društva« (dva su društva bila zbog dvojne Austro-Ugarske!) rekao na skupštini: »Veliku radost može svaki Hrvat očititi, kad sazna, da nam je nakon toliko gubitaka umjetnih i pismenih spomenika, prastaro zemljište kod Knina stalo otkrivati arhiv kamenitih, pismenih spomenika iz vremena naših narodnih vladara. Do sada iskopani su fragmenti natpisa sa krasnim arhitektonskim ornamentima, koji nose imena naših vladara Držislava, Pribine i Krešinira i Zvonimira, kao što je bogato na starinama zemljište kod Muća dalo nam jur prije spomenike Branimira kneza, što ga čuva naš muzej (u Zagrebu). U Splitu čuva se odavna spomenik od vremena Tomislava kralja, a nadajmo se, da će se doskora kod iskapanja starokršćanske bazilike na Solinu, revno tamošnji rodoljubi na svjetlo iznijeti i grobnice naših kraljeva, kao što će i nastavak izkapanja kod Knina znatno razjasniti koju periodu stare naše poviesti«.

A Račkovi radovi o državnim i privatnim starinama hrvatskim bili bi dvostruko potpuniji, da ih nije napisao u vrijeme prije kninskih otkrića. Rački je to priznao navodeći, da je »nepreporna važnost ovih kninskih spomenika za hrvatsku poviest, jer uz ostalo potvrđuju, da je Hrvatska za vladavine narodne dinastije koracala u poviesti jednakim korakom s naprednim zemljama onoga vremena i da je s njima u jednoj prosvjetnoj atmosferi živila...«.

Kninsko društvo ustanovilo je ubikaciju premnogih utvrda, rekonstruisalo tlocrte bazilika, sredilo bibliografiju mnogih područja struke, otvorilo grobove najstarijih stoljeća narodne historije i iz njih povadilo dragocjen kovinski materijal (nakit, oruđe i oružje) i zemljani, sabralo kamene artefakte, epigrafske hrvatske spomenike, stečke svake

vrste i stvorilo osnovu za daljni sustavni rad. Usput je pronađeno i spašeno jedno obilje i (za nas t. zv.) predhistorijskih, a i onda rimskih lokaliteta i predmeta. Potanja analiza svega toga ostavljena je za potonju priliku u »Narodnoj Starini«, no valja napomenuti, da je u svemu tomu u dohled neiscrpljivi majdan buduće hrvatske arheologije, kojoj doslije stranci posvetiše više mara od nas samih.

Jedna od najglavnijih značajki fra Maruna jeste praktičnost i smisao za organiziranje rada, a ponajpače poduzetnost u sticanju sredstva za rad, kojom su se odlikovali i odlikuju uopće naši franjevci, kao crkveni red najbliži narodu. Jer, zaludu svi planovi bez mogućnosti izvedbe. Da se uopće moglo pristupiti poslu, valjalo je jednostavno kupiti čitave i goleme komplekse zemljišta, urediti lapidarije i, suviše, namještati stalne čuvare. Fra. Marun je napokon društvu privrijedio kao vlasništvo i kolosalnu kninsku tvrđu. Pa i to valja napomenuti, da je fra. Marun tip, koji se bitno razlikuje od prosječnog knjiškog ili beamterski subvencioniranog arheologa-činovnika. On stvara: sredstva i iznašača. On se odlikuje onim, čime »naša rasa« najmanje obiluje, a to je smisao za praktično iskorišćivanje prirodnog blaga naše otadžbine, koje je kao po pravilu i »historijskoj tradiciji« plijenom svijtu tuđinaca svijeta. Fra Marun se znade jednako zanijeti za iznenada obretenu žicu »karbuna« (ugljena) i uporan je u traženju boksita, jer znade, da je samo to eksploataisanje put zadovoljenju njemu nikad ne utražene žudnje što intenzivnijeg obreta hrvatskih starina. I ta njegova nada sve originalna industrijsko-komercijalna značajka dokazuje, pa uza sve osobno njegovo pregaranje jednog pregagoca nauke, dokazuje, da nije neumjesna uporedba, kojom ga nazvah hrvatskim Schliemanom, jer i pored toga područje splitsko-kninskog kraja bilo je i ostaje »hrvatskom Trojom«.

Godine 1888. publicirao je g. Fr. Bulić ta našašća među izdanjima »Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu« pod naslovom »Hrvatski spomenici u kninskoj okolini uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije«.

Je li koji od zlođuha našeg naroda politički škakljao infernalne strasti nadmetanja jednog plemena nad drugo, i danas je još teško reći. Ali stoji, da ni svečano otvaranje muzejske zgrade 24. VIII. 1893. nije moglo proći bez nemilih upadica i prostačkih ispada tamošnjega šovenskoga dijela žiteljstva, udruženog s autonomasima talijanofilima.

No svejedno, polazeći od onih prijašnjih usamljenih spomenika: krstionice iz doba kneza Višeslava u Mlecima, natpisa kneza Branimira na Muću, natpisa župana Gode-

slava u Ninu i bašćanske glagolske Zvonimirove ploče na Krku, zarilo se u zemlju i iz nje izvuklo neslućene uspjehe. Koliko je zadovoljstvo moralo prožimati fra. Maruna, kada 24. kolovoza 1893. izreče pred vratima novo otvorene muzejske zgrade: »Ova priprosta zgrada po hrvatski narod postaje od danas narodnim svetištem od zavjeta i hodočašća«, i kad je mogao da u krugu svojih vijernih suradnika Ljubića, Jelića, Radića, Bulića, Kaera, Vukasovića, Urlića i m. dr. vidi dijelom ostvarenu prvu etapu svoja idealnoga nastojanja.

Do toga zbora dopirahu ovakove riječi iz Zagreba: »Rimske starine, kojima Dalmacija obiluje, čine onu hrvatsku kolievku zanimivom: ali je patriotska duša pred njima nijema. One joj starine ne govore ništa. Bilo je vrijeme, dapače, kad su latinski u Dalmaciji htjeli na temelju onih starina poricati hrvatstvo grada, koji mi zovemo Zvonimirovim gradom... A i danas takodjer ima takovih »Spalato mai croate« — »Split nikada hrvatski« — zove se djelce jednoga kanonika, koje je nedavno izašlo. — Kiklopske stiene, grčki pjeneci, rimske zidine, mletački lavovi, Napoleonove ceste, austrijske kasarne, — sve je to zanimljivo, sve to služi u jednom ili u drugom pogledu poviesti. Ali kninske starine, te su hrvatske, te su naše. Pred rimskim starinama možemo se diviti, ali nas one ne će ganuti. Nad kninskim razvalinama naprotiv, koje nam govore o banovima našim i o kraljevima našim, koji nam pripovijedaju slave narodne naše dinastije i onih vremena, kada je Hrvatska bila velika, ujedinjena, samostalna — nad tim razvalinama mi ćemo proplakati, kao nad svetim uspomnama, mi ćemo ih cjelivati, mi ćemo crpiti snage...«.

Žalosne upadice, koje se zbiše oko te proslave, bolje je ne rekrimirati, jer su bile na uhar naših općih narodnih neprijatelja. Uspjele nijesu...

I 1894. je godina bila plodna nastojanjem i radom u potrazi za grobovima hrvatskih kraljeva, tražeći u to ime potporu od hrvatskoga sabora i od provincijalnog u Zadru. Iz Zagreba stiže 500 for. Pokušalo se i oko obnove Ljubićeva »Viestnika«. Ljubićevim odlaskom iz Zagreba neko je vrijeme zastao i rad samoga zagrebačkog arheološkog društva. Kninsko kolo radnika uvijek je, kao i danas bilo spremno, da se fuzijonira, da se podredi Zagrebu kao kulturnom središtu, pa ipak — do toga nije došlo! Ali to je partija za se...

U to je za hrvatski starinarski rad u Dalmaciji došlo do jedne značajne separacije. Valjada zbog intenzivnijega rajoniranja u radu osnovano je mimo kninsko društvo još i posebno u Splitu pod imenom »Bihać«, i tako su do sad koordinirane naučne sile na-

šle se u dva tabora. No kolikogod je to bilo i štetno i bili motivi ma kakovi, »Bihać« je u »rimskom« Splitu afirmirao — hrvaštinu...

Promišljenost fra. Marunova u radu podijelila je društveni posao u dvije skupine funkcionara u »upraviteljstvo« i u »znanstveni odbor«, a u ovom su bili stručnjaci, koji su htjeli raditi, iz svih naših krajeva. Samo nezgodne zagrebačke prilike do danas su sprečavale, te u Zagrebu nema centralnog muzeja hrvatskih starina. A fra Marun je od početka preporučivao svima povjerenicima, da se čuvaju »municipalizma«. Na skupštini 1894. reče između ostaloga: »Cienimo, da bismo smiešni postali, kad bi se i u ovom stali ciepkati i kad bi svako mjesto htjelo za se zadržati starine. Tim bi se odmicali od obćenoga pravila i našim starinam važnost oduzimali, jer posamice ne bi imale onakovu, kakovu u skupu, a strukovnjacima otežali bi način proučavati ih, našim dušmanom nasuprot, koji baš od ujedinenja naših starina zaziru, dali bismo još jedan dokaz naše slabobe i nezrelosti... Za nas je veličanstvena i idealna slika imati jedan narodni muzej hrvatskih spomenika, i te čarobne slike ne ćemo se nikada odreći zagovarati...«. Ovo su riječi i danas i te kako aktualne, kada se približava tisućgodšnjica hrvatskoga kraljevstva, koju narod, čini se, namjerava proslaviti pozitivno...

Fra Marun još je rekao tom zgodom u svom zanosu: »... Mi za se osjećamo, da trpajuc naše spomenike u emporij rimskih starina, opet moralno podređujemo naš narod rimskom elementu, pa bilo to i na znanstvenom polju. S tim rimskim elementom održao je krvavih borba, a i danas njihovi, i ako daleki potomci zadaju nam stotinu muka«.

Početkom 1895. počelo je društvo pod uredništvom Frane Radića izdavati svoje glasilo »Starohrvatska Prosvjeta« (u tromjesečnim svescima). Izišlo je osam godišnjaka (1895.—1902.). Kad je uredniku vid oslabio, a budimo iskreni i, kad je u publici hrvatskoj već jenjao interes, i, kad su se »stručnjaci« konačno savim povukli, te u našim centrima započeli gojiti većinom starorimsku arheologiju i ne iskorišćivati kninske starine, onda je prestala i »Starohrvatska Prosvjeta«. Ima ona, doduše, mnogo i pre-mnogo »diletantskog«, i mnogo je naivnih hipoteza u tim godišnjacima, čega svega ne bi bilo, da su pozvaniji krugovi prionuli uz taj materijal, što je vrednotom svojom iznad ljudi, koji ga obrađuju. No prezirući »diletante«, prezrelo se arheološki materijal hrvatske prošlosti, i tako danas, poslije trideset godina otkako je otvoren kninski muzej, taj materijal u muzeju i cijeli kompleks pod zemljom čekaju bolju sustavnu stručnu ob-

radbu. Zasluga je pak fra Maruna i njegovih suradnika, što je sve to bar opisano i spašeno nauci. Svejednako sadržava »Starohrvatska Prosvjeta« još uvijek neocijenjenu, ali očevidno prekrasnu građu.

Ali onda, već se 1896. započelo na sva usta govoriti »o suvišnosti« kninskoga društva, tek o nadomjestku rada nije niko probijelio. To, što se javio mali Knin i mali ljudi bez zvučnih prefiksa i privilegiranog položaja i onda, nada sve bez »stručnjaka« rođenih tobož po milosti božjoj a u istinu po volji klikaškoj. Nego oko društva nekakvi fratri, kanonici, oficiri, trgovci, liječnici, ekonomski, pučki školnici, a nipošto »profesori« od ovdud i od onud, pa bez fetve (gutahtunga) gg. Mayera, Müllera i Schulzeza iz Beča! Ipak je u to doba bilo jedno utješno. Kod najraznolikijih političara hrvatskih, koji su iole rasno osjećali, kao što je slučaj s dva antipoda, kod Račkoga i Starčevića, društvo je nailazilo i na razumijevanje i potporu. Kuda će više, kada notorni političar-bohem, kao što je bio dr. Ante Starčević, od svoje samožive sirotinje oporučno ostavlja 400 for. kninskom društvu. Društvo je tada brojalo preko 700 članova podupiratelja i 101 predplatnika »Starohrvatske Prosvjete«.

Prešućivalo se izazovno sa stanovite strane, što je uradilo kninsko starinarsko društvo, a isticalo slučajno i nesistematska našašća. Teško Khuenovo doba nije puštalo ni Hrvatskomu saboru, da razvije smisao za ovaj dio prosvjetne politike. U samoj uskoj Dalmaciji cvao je sve više antagonizam između Srba i Hrvata, no, što je bilo najžalosnije, to je bio nemar inteligencije i pospanost omladine. U banskoj Hrvatskoj su »uzmakli«.

I to se negodovanje spram pozvanih faktora s pravom nažalost jednako moralo produživati. Osobito nemilo rezonovanje izbi na skupštini 1897. Fra Marun izreče tada i za poslije veoma karakteristične riječi: »...Kod svakog naroda akademička omladina ponajbolje osjeća patnje narodne, najvrucim se rodoljubljem oduševljava za sve, što smjera na sreću i veličinu njezina naroda... Mi nasuprot stojimo pred činjenicom, koja se ne da sakriti, da srce hrvatske omladine do danas nije zgrijalo za uspomene, koje kažu o davnini njezinog naroda, koje joj svjedoče, kako je njezin narod živio, dok je bio slobodan u slobodnoj svojoj državi... Najviše nas boli, što hrvatski sabor u Zagrebu, taj predstavnik suvereniteta hrvatske države, pred opisanim dokazima velikog uspjeha našega društva, do danas nije se mogao odvažiti, da nešto ozbiljno zaključiti... Na taj postupak hrvatskoga sabora namećala nam se misao, kao da je hrvatski sabor onu našu prošnju

smatrao za prošnju kakova veseljačkog društva, a nije htio pomisliti, da je ono bio glas naše slavne, zaboravljene prošlosti, glas hrvatskih najslavnijih preda, koji nam ovu zemlju natekoše i kao najmiliju baštinu ostaviše; glas hrvatskoga ponosa i čovječtva. Kad se takav glas nehajno za uredovanje sprovodi, to bi nekako značilo nešto manje, nego da ga je sabor prezreo, kao da se zastidio one prošlosti, u ime koje se traži potpora!«

1899. održavao se u Splitu (i Solinu) prvi međunarodni kongres kršćanskih arheologa. Duh iz trojstva rimsko-talijansko-austrijskog spriječio je, te kninsko Hrvatsko starinarsko društvo nije ni istupilo pred međunarodni forum, nego je samo povodom toga kongresa izvjestitelj znanstvenoga odbora društvenog Fr. Radić publicirao jedno »Izvješće« s osobitim obzirom. No, osim tih »stručnih smetnja«, kada smetači umjesto da u svoje ruke preuzimajući posao dokažu da i sami nijesu diletanti, a k tome ni zlobni i nenavidni amateuri, tu se pridružilo i glupave »političke« smetnje, koja uze na nišan kulturni fra Marunov sveslovenski rad, kao da je taj rad zbilja osnovan na dvojstvu imena srpskog i imena hrvatskog i na dvojstvu crkava istočne i zapadne, te se u plitkoj neukosti, punoj palanačke žuči i netrpeljivosti »zaboravljalo« da je baš taj fra Marunov vijek istorije ispunjen gravitiranjem Hrvata Bizantu, ako je uopće Bizant nešto vrijedniji za naš narod od Rima.

Pa zato i danas, kada jedan dio pučanstva, možda pod dojmom obnovljene niske stranačke i plemenske strasti, gleda nerado obnovu kninskog starinarskog društva, vrijedi ponoviti one pronicave stihove Tresić-Pavičićeve kancone »Sa Kninske Tvrgjave« (»Vienac 1902.):

»Što viđju, jaoh!?... To se podigoše
Iz mraka mržnje, savjetnice loše,
Neznanja sinu, grobove da kukom
Kraljeva satru!... Vaj, Srbije stani! — —
...Ne ruši, brate! Otkrivat pomozi
Otaca kosti, crkve, zadužbine;
Pa hajmo, srpski sine,
Na Kosovo, na grudim bratskoj slozi
Dić spomenik, uzvišen kano duša
Miloša, i ko slava
Vjekovit Tomislava!...
Vaj! mržnje nas je pobjesnila suša!...
O Bože, tvoja milost neka kuša
Utoliti ju rosom mira svetom,
Da susjedima ruglo ne budemo,
Što vrebaju, da sataru nas oba,
I otmu rukom kletom
Domovinu, dok mi se prepiremo!«

Upravo uoči početka ovog prošlog velikog svjetskog rata htjede fra Marun da uspostavi kontinuitet sa predašnjim radom, pa da obnovi »Starohrvatsku Prosvjetu« novom serijom. Uredništvo su već sačinjavali društveni potpredsjednik g. arh. Ciro M. Iveković, onda u Zadru, g. dr. Ferdo Šišić, sveučilišni profesor hrvatske povijesti u Zagrebu i g. dr. Miho Abramić, sada zamjenik ravnatelja splitskoga muzeja. Rat je taj naum prekinuo (fra Marun ne dobi od zagrebačke vlade ni brašna za težake na muzejskim zemljištima!), i ako 1924. dođe do obnove rada, iza deset godina poslije ovoga zadnjeg pokušaja, biće dobro...

Jer, valja uvažiti ovo: žalosno je, da je prema kninskom starinarstvu i danas isti nehaj u ovoj našoj novoj narodnoj državi. Nade je, doduše, da će u novom državnom proračun za g. 1924. krenuti na bolje. Ne možemo vjerovati, da će biti iko tako zloban, te htjeti kninski muzej i objekte u i oko njega degradirati na stepen kampanilskog pijeteta i prema tome ga subvencionirati mrvicama. Ako se još uvaži, da je 31. prosinca 1918. uslijedila talijanska okupacija sjeverne Dalmacije, pa i Knina, ako se uvaži, da je Italija fra Maruna kao predsjednika našeg društva zatočila kao njoj — sasvim naravno — politički nepozudanog Hrvata ponajprije u tamnicama grada Ankone, a onda prognala izvan međa okupirane talijanske zone, te se u Knin mogao vratiti tek ulaskom SHS vojske 4. travnja 1921., da ponajprije vidi barbarska zlodjela tih okupatorskih jedinica — onda će se pojmiti i još žalosnija činjenica, što su naime slomom Habsburške Monarhije ostale nenadoknađene i one mršave potpore koje su maćuhinske bile društvu dijeljene od vladâ u Beču i u Zadru, a isto je prestavao davati i zem. odbor u Zadru i zem. vlada u Zagrebu. Kroz cijelo vrijeme svoga tako čednoga rada, do danas tridesetpetgodišnjeg rada fra Marun je morao da izdržava upravo nevjerovatnu zlobu sićušno taštih tuđih ljudi. Ima takovih te sebi umišljaju, da su divovi. Oni u provincijalnom svomu naduvanju postaju kobni demoni, prezirući bližnje suradnike tobože kao »intelektualne patuljke«. Mnogo su škodili i škode tako nesretne naravi u politici, književnosti, umjetnosti i nauci svuda po svijetu.

Ljudima te vrste sav Orijent ne bi mogao da nasmaže tamjana, koliko je potreban njihovoj častohlepnosti; njima treba dnevnih novina, da im se dnevice makar samo ime štampa; njima treba društava, da im mogu postati pokroviteljima i začasnim članovima, dobrotvorima i sl. I da je u nas bilo naučnih kongresa, sigurno bi jurišali za počasnim predsjedništvima i utiskivali se

među stranice kongresnih spomen-knjiga zapjenjeni samohvalom i opojeni nimbusom ličnoga kulta. Ali kako je to daleko od kulture! U našem narodu, koji je po slov-jensku tako malo naučio raditi, svaki čas i makar ko i budi zašto slavi »jubileje«, počevši od peto- do pedeset-godišnjice po nekoliko puta, i svagdje naravno, treba da su to narodne »slave« nekakovih »nestora«. Koliko ih je već bilo, a kako sitni rezultati zlatouste i medene rabote. I javnost ne vidi, da su tu samo sretno slučenim slučajem položaja lih prema tomu cilju utrošeni životi i da oni nemaju drugu već ispraznu lozinku osim te pomenute lične slave još za života »slavljenikova«. Pa zato ljudi te vrste i ne mogu da trpe ni egzistenciju čednih ljudi rada u pozadini. Njih je »njihova« misao zanosila na toliko već, da su cičali i psovali, kada ne bi povoda, da ih se napomene u kakovu članku, kad se uopće što radilo, jer je na njihovu bolje i ne raditi, nego da je to rad bez opsluženija kulta njihove osobe. Jal ih prožima ma da su dionici obilne slave »od ovoga svijeta«, ali jal je poradi posmrtnosti, kada će im historija opredijeljivati možda veoma nisko mjesto, možda o bok staviti ljude »neugledne«, a možda baš te iste istaviti daleko pred njih...

Niko ne zna toliko mrziti i ujedati, suviše i radnike »nekonkurentne«, kao ti i takovi ljudi, koji i ne znajući u svojoj samobmam i nezdravoj oholosti rade, držeći sebe pod geslom »Vanitas vanitatum«... Takovih »negativa« imade u svijetu, i povijest samih nauka bilježi fenomenalne zgrade ovakovih zbitija u svijetu. No sam fra Marun nije bolestan, ako novine bar svakih 14 dana ne donesu o njemu bilo kakovu noticu. A da ga i ne spominju — ništa. Nijesu mi, doduše, pblžiše poznate smetnje, koje su sprečavale fra Maruna, ali biće, i dužnost mu je, da ih ostavi zabilježene za poznija vremena, da budućnost saznade jade, koje on danas taji i koje ne će da iskaže, da ne zakrvare već zacijeljene rane...

Nego egzistencija ovakove smetnje u narodu, košto je naš, sprečavao je vrlo osjetljivo svu privatnu inicijativu, kao što je bila privatna poput većeg dijela i u samoga fra Maruna. Bečkoj vladi u perverznoj njevoj politici bilo je preče favoriziranje rimske arheologije, ispitivanje »bizantskog« karaktera umjetnina, nego li pomaganje rada, koji se osovio samo na ispitivanje hrvatske prošlosti i jedne »barbarske« kulture, rada, koji je, dapače, i u tom usudio mimoilaziti oznake »Völkerwanderunga«. Kojekakove »komisije« i bečki »uredi« smatrali su se iz Beča pozvani, da regulišu i eksploatišu narodno naše i historijsko blago kao svoje, da naše »kuriozite« predstav-

ljaju mimo nas, da drže internacijonalne kongrese u sred srijede hrvatskoga kraja a da pritom ignorišu naše stare kulturno-historijske slojeve. Ali fra Marun niti je bio, niti je naprzića, niti je jogunasti inadžija, komu je do ljute kavge, bilo radi kavge, bilo radi uvrede. Sve je on to franciskanski podnosio i oprštao, pa i danas od njeđa osim tih općenitih aluzija žalosnih smetnja ne čuje se ni jedno ime protivničko. Suvise, i za one, za koje bi se moglo slutiti, da su mu bili ili opaki ili nenavidni ili mu činili bogzna zašto kakove smetnje u osamljenu radu, on znade naći riječi i pohvale i priznanja, ako su čini dotičnika samo blizu pozitivnoj razini.

1. rujna 1912. proslavilo je kninsko »Hrvatsko starinarско društvo« na svoju dvadesetpetogodišnjicu ujedno i 600-godišnjicu smrti hrvatskoga bana Pavla šubića. Upravo u naponu protuustavnog komesarstva Eduarda pl. Cuvaja u Zagrebu i tik uoči prvih balkanskih, oslobodilačkih balkanskih ratova skromna ova gesta i cenzurom zavijene pjesme priproste i davorijaško-romantične prigodnice zadnja su afirmacija društvu među srednjim slojevima cijeloga naroda prije velikog svjetskoga rata.

Osim onoga pokušaja oko 1914.-1915. sa obnovom »Starohrvatske Prosvjete« sve do ulaska SHS vojske u Knin 1921. postojale zastoje, koji je ponajprije bio prekinut borbom za afirmaciju pred novom državnom, sada vlastitom narodnom vladom. No otvoreno treba reći, uspjeha nije bilo, jer postoji i nadalje budžetarno favoriziranje rimske arheologije, a Kninu se davalo i daje mrvice od 5 i od 10 hiljada Din. No čim se naše unutrašnje državne prilike stabiliziraju, vjerujemo i nadamo se, tezulja će pokazivati obratno...

31. prosinca 1922. držana je 24. glavna skupština u Kninu. Teška i okrutna poznata talijanska okupacija naših državnih teritorija posegla je barbarski i za oskvrnućem još preostalih kamenih dokumenata o hrvatstvu današnje t. zv. Dalmacije, o vječitim stećcima Hrvata pred tisuću i par sto godina, kada gusarska Venecija nije bila kadra u Branimirovu državinu uklesavati relijefe sv. Marka. U Parizu prigodom mirovnih pregovora 1919. Italija je vagonima dovozila »historijski materijal« o talijanstvu Istre, Dalmacije i Kvarnera. Zaludu moljaše Meštrović iz Pariza, da se potraži Zvonimirov grob i ujedini s moštima Milutinovim. Tragični junak prvog Kosova udružen sa saplemenikom osvećenog današnjeg drugog Kosova bio bi štiti prema razornoj unutarnjoj gloznji, na kojoj nasljednik Venecije gradi u snovima kulu svoje budućnosti. Naš nehaj za vlastitu nauku, naš prezir iz posljednjih »realisti-

čkih« decenija prema »mišjim rupama« hrvatske historije teško smo platili. Niti starije savremene etnografske nauke baš za taj specijalni odsudni slučaj nije moglo zadovoljiti prema talijanskom ishitrenom aparatu. Pa i danas su još albumi, atlas i statistike pia desideria. Današnji mogućnici i banke, novi mecenati daju debele pare, da se »narod reprezentira« n. pr. u nogometaškim i šakačkim utakmicama pred blaziranim i skroz materijaliziranim internacijonalnim publikama, koje tim, a bogme još manje njihovi viši odlučni forumi ne mijenjaju svoje negativno mnijenje o nama i po nas porazno vladanje sad prema nama. Nije i ne može biti svejedno, da u pravom (ne svešportskom, kinomanijačkom i music-hallskom!) međunarodnom svijetu Italija bez našeg stava i afirmacije informira na svoju o »bližnjem istoku«. I ova, što se i što će se podrugljivo reći, »staretinarska« i paorska (etnografska) kulturna propaganda u inozemstvu kao da bi bila na odmet!... Talijani su dakle, u osobi svojih okupatorskih predstavnika za vrijeme svoje okupacije silovito i zlobno nam oštetili prostorije i mnoge objekte kninskoga muzeja, (premda znadu iz Beča da reklamiraju svoje umjetnine), dok su čisto hrvatski objekti spašeni od »prenosa« samo energičnom intervencijom američkog admirala u Splitu. O. fra Marun bio je u progonstvu. Poslije su sudbeno zakleti vještaci procijenili materijalnu štetu u vrijednosti 1.666.000 tadašnjih kruna! Okupatorska talijanska vlast ponudila svega — 163 hiljade K priznavajući napokon, da je mjera mržnje i neprijateljstva prema »šćavima« ipak prevazišla njen okvir, kao jedne dođuše moderno-imperijalističke, ali konačno još uvijek evropejske nacije. Kninsko društvo, naravno, da je moralo otkloniti ovu ponudu. I osnove započetog iskapanja na Bribiru silovito su oštećivane. Isto u Šupljaji i Ceceli kod Drniša. Još i danas nijesu diplomatskim putem riješeni ovi sporovi i naše tražbine. A kada će, to je izvan dohvata našega saznanja. Kninska tvrđa, vlasništvo i posjed društva, i danas još sadržava niz oštećenih kuća, koje bi se u novoj narodnoj ujedinjenoj državi nuz obilje prostorija za daljnji razvoj muzeja dalo adaptirati i u bliže kulturne-praktične svrhe, kao n. pr. odmarališta i ljetovališta književnika i naučenjaka.

O. fra L. Marun kao čovjek daleko je i od današnjega spora Hrvata i Srba, i od stranačke i plemenske borbe, pa ako je fanatik, fanatik je nauke i pozitivan ondje, gdje se opreke izgladuju, a to je prvo materijal daleke naše narodne prošlosti, da se bar pred tuđim svijetom kulturnom prošlošću afirmiramo, kada je palanačka nota strasti pomutila ravnotežje savremenoga

unutarnjega života. Zato je potrebna ovomu društvu za buduću zapreku svih lokalnih i krajiških plemenskih ekscesa i nama nepojmljivih ličnih izdovoljavanja na trudbenicima arheolojske nauke, jednako važne i za Srbe, kao i za Hrvate, prije svega zaštita države i rad pod njenim auktoritetom. Srbi kninske okolice jamačno onda ne će htjeti osporavati i sumnjičiti srpstvo jedne Kr. srpske akademije nauka i kr. univerziteta u Beogradu, te će biti kraj ovim nemilim, diluvijalnim ispadima kao i barbarskom lupanju prozora na zgradi, koja je ponos cijele naše nacije, a ne će biti straha da je opasnost, da će kamenje donjih slojeva kninske Krajine zbilja ugroziti egzistenciju živih žitelja na vanjskom današnjem poprištu. Boravak i rad fra Maruna u Kninu organizacijom muzeja, dao je i samom mjestu važniju biljevu, a navraćanje putnika zbog razgledavanja starina moralo je i hoće zadovoljavati bar lokalno-patrijotske materijalne interese.

Od najbližih osnova, što ih danas društvo ima, radi se ponajprije o reorganizaciji društva tako, da se članstvo proširi (kao i prije stagnacije i rata, na širi, danas na čitavi, teritorij države i među našom emigracijom (povjereništva); da se osnuju područnice ondje, gdje izvan Knina imade naučnoga interesa, te bi ovo društvo za hrvatski dio naroda moglo tako usredočiti u sebi specijalnu organizaciju hrvatske arheologije, dok bi ostali muzeji (eventualno i društva) radili u području predhistorije opće i rimske arheologije. Nego čestitomu i čednomu o. fra Marunu treba suradnika, (asistenata, kancelarijskoga osoblja i čuvara), i nade je, da će državna vlast i nacionalno orijentirane naučne institucije tomu htjeti i moći u najskorije doskočiti.

Skupština od 31. XII. 1922. zaključila je, da će kao najpreču potrebu ostvariti jedan lapidarij i osarij na Bribiru, nadalje nastaviti iskopine u Bribiru, i to otkopavanje bazilike Sv. Marije, u kojoj leže grobovi knezova Šubića i srpskih knežinja. Ali, dašto, svemu otezanju i zastoju kriva je nestašica novčanih sredstava. Zaludu je stari fratar, koji je dneve i dneve hodio i hodi njivama, tražajući za grobovima i penjao se na mogile, zalud je sam, bez i jedne pomoćne sile, ispisao tolike predstavke i poduzeo toliko pokušaja za obnovu društva na podlozi, koja odgovara današnjoj situaciji južnih Slovjena... Još nije uspio, a vidjećemo, što će donijeti naredna 1924. godina...

Od najprećih radova potrebno je izraditi kartu nalazišta i starinarskih položaja u sjevernom dijelu t. zv. Dalmacije i fotografski ih snimiti, sve to kao operativni plan za jedan sustavni budući rad. Današnja muzejska zgrada dosta je krhka, vitrine s predmetima i uređaj veoma malo reprezentativan, a niti sistematski, u modernom mu-

zeološkom smislu za naučnu upotrebu. Pa i za sigurnost slabo je skrbljeno. Ali što se može uopće prema dojakošnjim sredstvima zahtijevati od jednog jedinog čovjeka?! A fra Marun bio je većinom zle sreće u pokušajima da izabere i osigura nasljednika, bar do sada.

Ali najveća je potreba, da se nadu još za živa fra Maruna nastavljači njegova posla, u koji bi ih on uvađao još dugi niz godina. Jest, »devet slojeva« naše Troje čeka da iznese na vidjelo svijeta spomenike našega »barbarogenija«, te da unučadi, danas poimence kaputaškoj vrati samosvijest vrednote vlastitoga porijetla. Dosad su zaturlivane mnoge i premnoge predstavke kninskoga društva. I tomu bi obzirom na državotvornu prosvjetnu politiku trebalo da bude kraj.

Mi nemamo »Ilijadu«, ali izdržasmo borbu težu, no što ju je rod Prijamov, dalek od Turaka i modernih imperijalizama, mogao i pomisljati. To, što ostadosmo i fizički usque ad diem obastasmo uza sve kulturne darove triju Danajaca, to je po nas vrijednije i po druge divnije, no sva slava višestrukih milijunskih naroda cijele opće povijesti čovječanstva: u onim »plohorezbama« i gigantskoteškim gromilama, u krajini Kraljevih Mirina, koje i danas ah tako skladno nalije šarama ruha i kućara i oračkom zemljanom, glinenom tonu pučkog našeg života, koji zadugo ne imade u pogibijama »gradaca« za utočište. Ne trebajući ih danas u vlastitoj zemlji, treba danas znalaštva i mističnih brojeva o »sedmero« i o »dvanaest« plemena, kad im se predanje sačuvalo do danas; treba smionosti neretljanskih gusara u obranu i protiv naučnih bizantinaca i njihova »legitimiteta« i rimskoga monopola i treba povrh toga svete i neumštive priprostosti i pijeteta prema patništvu svih »glagoljaša« prezrenog tipa jednog Cedede ponad oholih Latina i naduvenih Nijemaca. Oni još žive i među nama su i hoće nad nas...

A može i signor Allesandro Dudan i u više nego 2 volumena pabirčiti po umjetnosti Dalmacije (La Dalmazia nell arte Italiana, Milano 1921.-22.), mi smo tu, i naši spomenici, prije no što se stvorio narod talijanski. Zabadava veselje g. senatora Rava, što je g. Mussoliniju uspjelo »spasiti« za Italiju sve dalmatinske arhive iz mletačkog i napoleonskog razdoblja. Ono, što je pod zemljom i na zemlji toga kraja naše otadžbine, to smo mi i spas sebi sami.

I zato će se »Narodna Starina« u narednomu jednom svesku odužiti pozivu ove obnove, da zainteresuje javnost člankom, koji je već u pripremi, da onda tako posluži čim boljoj informaciji sadašnjega naraštaja i da ga potakne na jednu doista eminentno kulturnu prugu. **Dr. Josip Matasović.**